

Dr. Anton Sušnik

KOROŠKI DELEŽ V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

Ob rojstvu pisane slovenske besede je bila Koroška.*

Iz davnin zveni mimo brižinskih zapisov obredna pesem še v tuja stoletja: čast in hvala tebi, Bože (iže stvari nebo i zemljo) da si dal nam in naši deželi kneza in gospoda po naši volji.

Dokler ni tuji knez in gospod naveličano velel: paver, jaz tvoje šprahe ne zastopim.

Pred 100 leti je Einspielerjev Prijatelj obtožil šole: Divjakom amerikanskim in črnim zamorcem se oznanjuje sveta vera v njihovem materinskem jeziku — našim siromašnim otročičem slovenskim se pa to doma ne privoščiči. — Danes bi utegnil tako zatožiti koga na celovškem škofijstvu.

Bogat je koroški delež slovenske ljudske poezije.

Miti in storijske hranijske podobe ljudske duše, kralja Matjaža je udomila koroška Peca,

odziljskih obredij do pesmi o Rutah cvete v liriki srce slovensko in nikjer na Slovenskem ni ljudska pesem bolj pevná in pojoča ko na Koroškem, danes v zborih Kernjakovem, Hartmanovem in mladega Prušnika.

Častitljive starine hranijske govori koroški, glasovni arhaizmi njihni pišejo slovenščine razvojno pot — in koroški šolnik, ki se obregneš ob plevel nemčizmov, ne prezri žlahtnih biserov koroškega besedja!

Biblijo, ki jo ima ravenska študijska knjižnica, so do nje varovali v koroški kmečki družini.

To je bila bukovniška ljubezen, ki je navdajala prepisovalce postil in molitvic, duhovnih bramb in pasijonov, Antikrista in Ahasverja, pesmaric in Kolomonovega žegna,

ljubezen do slovenjih rajmov, ki so jih zlagali in skladali v brezimnih dobah do imenovanega Andreaša v Rožu in Lesičjeka v Podjuni (tu v Črni je ta med knapi največ črničevca oddal in največ prepel) in do našega Strojancá Blaža Mavrela, koroškega Krjavlja, samevca, ki je oni teden o polnoči šel kravi za cel dan sena klast, dal krajec kruha v cekar, zaklenil bajto in se podal na jutranji vlak v Ljubljano svoje rajme v tisk ponuditi.

* Predavanje na občnem zboru in seminarju Slavističnega društva SR Slovenije, ki sta bila na Ravnah in v Črni v dneih od 3. IX. do 5. IX. 1964.

Velik med njimi stoji Drabosnjak,
nima spomenika tam nad Veldnom, kjer množice avtomobilov z oznako D
pokrivajo in zakrivajo Vrbo,

na obronku pod Kostanjami, od koder je razkošen pogled po Gurah in na
venec planin od Jepe do Pece in Uršlje gore in čeznje v triglavski svet:

bil je boren paver, iz težkih brazd je oral svoje okorne rajme, bukeljce za
bukeljcam, iz tujega osvojene in podomačene, pretkane z lastno pavrško mo-
drostjo, porednostjo, brumnostjo in pikrostjo — zrcalce časa in družbe, po vsej
Koroški brane in prepisovane,

v dva biblijsko mogočna verza se je Župančič zastrmel:

Vino pije moj sovražnik noj noj gre prate jest,

jaz mam pa glih tuj doro, da mam ano doro viest —

ljudski gledališčnik, brez zaveti baronov in Zoisov, sam s svojimi pavri
in mežnarji, preganjan, zaprt, svojih bukev oplenjen, na kant spravljen:

6. maja 1968. leta bo 200 let, kar se je rodil.

Rož, Podjuna, Zilja, mehko je marnjanje, žebranje in žuborenje vasic med
dobravami in dobrih ljudi.

Bogat je delež Koroške v narodnem prerodu in pri oblikovanju knjižne
slovenščine.

Gutsman je napisal prvo dobro opisno slovnico slovenskega jezika in prvi
uporabni slovar, pomnožil je slovensko besedje s koroškimi dragotinami in je
pomagal, da so se Slovenci združili v narod s skupnim knjižnim jezikom.

— Naj bi se slovenščina pregnala iz dežele, pravite! Le počasi, prijatelj!
Slovenščina ni osamela reč, kar pogledjte vrsto slovanskih narodov od Ledenege
do Jadranskega morja! ... Tudi preprosti ljudje rajši poslušajo in so ponosni,
kadar se jim govori v lepši besedi njihovi, kar vem iz lastne izkušnje, ki sem
kot misijonar preletal vse slovenske fare. —

Gutsman je bil iz Podjune, Jarnik je bil Ziljan.

Bil je goreč narodni buditelj: Zarja lepa se razliva čez slovenji Goratan,
zbuja dremanje častliva, oznanuje svetli dan. Slava bode spet slovela, ki Slo-
vencem da ime: po deželah se raznela, perdobila češčenje.

Bil je nadarjen pesnik, ki so mu pele tudi lastnega »srca strune od ljubezni
sladnosti« —

ki je v času slovenjenih brambovskih svojo zarohnel: Moči evropejski
rodovi napnite, stoletnikov let vam svoj jarem proti; raztrgajte ketine gnusne
hlapčije, da mirno podnebje vam srečo rosi!

Bil je narodopisec in prvi slovenski dialektolog:

Od Jarnika in Majarja mimo Šajnika od Grafenauerja, Kotnika in Zablata-
nika gre vrsta koroških etnografov in v desetletjih Janežičevih in Sketovih časo-
pisov je bil Celovec tudi slovensko etnografsko ognjišče.

Matija Majar Ziljski, med našimi narodopisci eden najpomembnejših, je
z mrtve straže ogroženega naroda z vseslavjanskim navdušenjem objemal Za-
greb, Prago in Moskvo. Mar bivajo tod tudi Slovani? je bil cesar presenečen nad
živio-vzkliki Majarjevih Ziljanov. In Majar je ponosno odvrnil: Vse od Zilje do
carigrajskih vrat!

Rož, pravijo, je bil tedaj s svojimi kmečkimi pesniki, pevci in vižarji —
slovenske Atene. Dal je Šnajderja, ognjevitega rodoljuba, ob Jarniku edinega
nekranjskega čbeličarja; dal je Ahacla mecena —

v Rožu je Sket našel pripoved o Miklovi Zali, tej nevenljivi podobi ljubezni in zvestobe rodu in domu —

Rož je dal Janežiča, enega najpomembnejših slovenskih kulturnih delavcev,

Rož je dal Einspielerja, politika in publicista.

Janežič in Einspieler sta na čelu Mohorjeve družbe in kot izdajatelja književnih časopisov in političnih listov s svojimi sodelavci mladoslovenci dve desetletji organizirala, vodila in usmerjala književno, kulturno in politično delo na vsem Slovenskem.

Celovec je bil tedaj slovenska kulturna prestolica, iz kranjske tesne stiske je klical dopisnik: Celovec, naša nada, naše upanje!

Komaj 40 let življenja se je Janežiču izpolnilo. Dvajsetleten je začel s slovarjem — še v leta Jugoslavije je bil to najboljši praktični slovar; njegova slovnica je bila 62 let v rabi; njegova berila so temelj pouka slovenščine v srednjih šolah.

— Bojimo se, piše Einspielerjev Slovenec, da bo prezgodaj opešal... na realki in gimnaziji poučuje vsak teden okoli 25 do 28 ur, že to je za zdravega človeka veliko preveč... zraven pa ureja še Slovenski glasnik, pripravlja rokopise za Mohorjevo družbo, spisuje slovnice, izdaja slovar, to je preveč... Mi Slovenci potrebujemo gospoda Janežiča še mnogo let. —

Dve leti nato je omagal, leto navrh je umrl.

— Brez plače, čisto zastonj je spolnjeval težavne dolžnosti tajnika Mohorjeve družbe... mladim pisateljem je plačeval izdelke čez mero dobro. —

Ko so na rojstni hiši odkrivali spominsko ploščo »prehitro umrlemu buditelju slovenskega leposlovja, neutrudljivemu tajniku Mohorjeve družbe in zaslug polnemu jezikoslovcu«, je bil »cvet slovenskih rodoljubov zbran na Lešah in zastopani so bili pri slovesnosti Slovenci vseh dežel«. Einspieler je v slavnostnem govoru dejal: Bili so za nas Slovence žalostni časi: šole so bile vse nemške, bukve vse nemške, kanclije vse nemške, pesmi vse nemške, učeni gospodje, rojeni od slovenskih mater, so se potujčili in postali Nemci, še celo slovenski kmetje so vlekli na nemško stran — vse to se je na bolje obrnilo — in ravno rajni Anton je k temu veliko pripomogel. —

Z Mohorjevo družbo je bil Celovec še desetletja, do razsula avstrijske monarhije, sedež največje slovenske knjižne založnice, ki je v pičlih 60 letih, do 1918. leta, dala Slovincem okoli 19 milijonov knjig in imela v koledarskem imeniku svojih udov edinstven adresar slovenskega naroda.

Iz Janežičevih beril so vzrasla Sketova in za temi Grafenauerjeve čitanke in slovstvena zgodovina: do naših dni so Korošci dajali našim srednjim šolam učbenike slovenščine.

Grafenauer je Ziljan. Z njim je dala Koroška naši Akademiji znamenitega slovstvenega raziskovalca in pričevalca slovenske ustvarjalnosti.

Kotnik je rojak naše doline, na Ravnah samuje njegov grob, tiho skromni Kotnik, soustvaritelj moderne slovenske etnografske znanosti, odkril je in iz prezrtih ljudskih nižin vzdignil Drabosnjaka, mlademu Prežihu je odprl in utrl pot v šolo z družboslovnimi spodbudami, bil je zrelemu Prežihu svetovalec v jezikovnih in narečnih rečeh, v domači zgodovini in domačih starosvetnostih,

poslednji v sklenjeni vrsti koroških kulturnih delavcev od Jarnika, Einspielerja, Janežiča, Šajnika in Sketa.

Koroška: nje ime zvoni ko zvon iz otroštva slovenskega davnin in h grobovom dragim, zove k materi in na romanje domov.

Trpka je Ellerjeva pesem in domotožje.

Meško si je izvolil Koroško; domalega četrto stoletja je bil in trpel po njenih farah in doživljal svojo z usodo koroških Slovencev in se na Selah do kraja življenja ni ločil od njih. V najsrčnejših proznih in dramskih pesnitvah njegovih je dihal Koroške in njena bol.

Iz rodov od Lesičjekove Globasnice do Meškovih Sel je zrastel Prežih.

V njegovem delu se je ta lirično gledana koroška dežela razodela v veliki in bridki epičnosti,

v orjaške mere se dviga podoba koroškega človeka,

s Prežihom je dala Koroška slovenski književnosti svojo dolgo zadržano umetniško besedo,

tako koroško, tako slovensko in tako človeško —

in kakor pričajo bibliografije v našem domačem trimesečniku Koroškem fužinarju, ga že domalega ni več evropskega knjižnega jezika, ki si ne bi bil osvojil vsaj drobcev iz Prežihovih del.

Drugi plebiscit so zaznamovali hitlerjevci in so z izseljevanjem, z ječami in usmrtnicami potrdili dvojezičnost koroške dežele, ósnovo in votek.

Iz tega krvavega plebiscita je prirastel mladi rod. Z mladjevsko burjo je vzkriknil v osupljivi tožbi: Naš narod na Koroškem še živi, ker umira —.

Eden mladjevcev je 23-letni Prunč iz Škocjana. V Dalmatinskih večerih

— položil noči roko bi na strune
da umolkne
samo morje bi vedelo za
beli otok hrepenenja —

Lepa je Koroška zdaj v popoldanskem poletju, ko diši zemlja po dobrem kruhu in rdijo vsedilj po poljih preproge cvetoče ajde; zoreče so Prunču kakor

— molčeče bakreno morje
krotko morje čakanja na pisane rute žanjic —
— O ajda, toplo ljubezen zemlje dojiš
na mehkih nedrijah holmov
z medom, polnim zrele jesenske vdanosti —

Na Obirskem je samorastni pesnik Polanšek, učitelj, matere delavke pan-krtski sin v senci grofovskih gozdov.

Tako se križa gospod:

— Gizdalinsko in samo s kazalcem / tako gor na čelo, / dol na prsi, /
tja na levo, / sem na desno, / kakor bi na grajskem dvorišču /
ukazovala ošabna desnica, / preobložena s prstani, / ki piše
v tujih jezikih / bogve kako modre stvari, / a ji je neznana
modrost / trdega dela in žuljev, / roka, ki da znamenja, / da
izbičajo upornega nimaniča / do poslednjega drgeta in diha. / —

In drvar:

— Drvar pa postavlja težke križe, / svojega Bičanega križe, /
možato in pobožno na čelo, / kakor bi božal svojo mater — /
na usta, / kakor bi ljubil svojo drago ženo — / na prsi, /
kakor bi bodril svoje otroke — / in v srcu govori: / Križani,
ali bo v nebesih / tudi gosposka sedela v prvih klopeh / in
se tako oblastno, malomarno križala! / —

Srečo! si voščijo slovenski koroški sosedi, ko si podajo roko.

Perkonigu se je zasvitalo in razodelo človeško spoznanje o vrednosti koroške slovenščine tudi za kulturo vse dvojezične koroške dežele s slutnjo o slovenskem poslanstvu koroških Slovencev za človeško srečanje z narodom sosedom blage volje, naj do kraja umolkne strašljivo gosposki domišljavi glas iz davnin: Paver, jaz tvoje človeške šprahe ne zastopim.

Pri Miklu v Svatnah imajo tudi zdaj hčerko Zalo. Miklova Zala je odličnjakinja celovške slovenske gimnazije.

Dragoceno ognjišče je ta gimnazija za ljubezen in zvestobo rodu in domu, v živem objetu slovenske kulture, z duhovno doto slovenske narodne skupnosti, za človeško poslanstvo koroških Slovencev.

Janez Mrdavšič

NARAVA V PREŽIHOVIH MLADOSTNIH DELIH

Čas neprestanih* selitev Kuharjeve družine se je bližal koncu, ko je mladi Voranc na parni pri Prežihu klesal prve, še dokaj blede podobe svojih samorastnikov in ko mu je celovški Mir leta, 1909 objavil prvo črtico — »V tujino«. Tri leta pozneje je oče zaoral pri Prežihovi bajti prvo brazdo v lastno zemljo. V spominu mladega Voranca so živele podobe prejšnjih bivališč Kuharjeve družine. Še posebno sta se mu vtisnili v spomin Mihele — »odeto v večno sončno luč« in Kogel — »položen na okroglem griču in z lepo dolino pod seboj«. Nad njihovim takratnim domom je bil Preški vrh — Sončni kraj njegove Jamnice, pod njim Kotlje, v ozadju pa skalnati grebeni Pece, mogočna gmota Uršlje gore in kopasta slemena Pohorja. Mladi Voranc se je že naužil sonca in navadil širokih razgledov.

Šestnajst let mu je bilo, ko je risal pokrajinsko ozadje črtici o delavcih, ki morajo v tujino, ker jim grof ne da zaslužka. Tesnobno naj bi bilo razpoloženje, ki ga bo črtica izžarevala. Odločil se je in lokaliziral prvi del zgodbe v sotesko med Dravogradom in Ravnami. Pokrajina, kakor jo je opisal, stisnjena med hribe, je pusta in dolgočasna: taka, kakor jo je doživel Voranc sam.

Da gre res za Prežihovo doživetje, ki se mu je globoko vtisnilo v spomin, dokazujejo tudi besede Tila Oplaza, zapisane o prav tej soteski sedemindvajset

* Predavanje na zborovanju v Ravnah.